

Balans opmaken

Citation for published version (APA):

Kuiper, J. (1978). *Balans opmaken*. Technische Hogeschool Eindhoven.

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/01/1978

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

BALANS OPMAKEN

AFSCHEIDSCOLLEGE VAN
DRS. J. KUIPER,
UITGESPROKEN OP 10 FEBRUARI 1978
AAN DE
TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN

Hooggeachte toeboorders,

Op sommige momenten bestaat er behoefte aan het opmaken van de balans. Zo'n moment is thans duidelijk voor mij aangebroken. Dit is dan ook de reden dat ik voor mijn afscheidscollege aan deze technische hogeschool het *balans opmaken* tot onderwerp heb gekozen.

Daarmee is nog geenszins vastgesteld waar ik het vandaag over zal hebben.

– Ga ik de balans opmaken óf ga ik beschouwingen geven over het balans maken?

– Waarover wordt balans gemaakt? Waarvan wordt balans gemaakt?

– Wat houdt dat balans maken nu eigenlijk in?

Wanneer met de laatste vraag wordt begonnen, dan dient eerst vermeld te worden dat we de term balans vaak in overdrachtelijke zin gebruiken. Oorspronkelijk was de balans namelijk een weegapparaat, u welbekend: het te wegen voorwerp op de ene schaal moet „balans” maken met de op de andere schaal te plaatsen gewichten; daarbij heeft „balans” de betekenis van evenwicht. Via het evenwichtscriterium wordt het gewicht gemeten. Willen we bovendien de gewichtsaangroei over een periode kennen – bijvoorbeeld van mestvarkens – dan zullen we de weegprocedure per begin en einde van de gekozen periode uitvoeren, het verschil tussen beide uitkomsten is de gewichtstoename over die periode.

De balans van een onderneming is naar analogie een cijfermatige opstelling omtrent haar kapitaal en vermogen.

Op de linkerzijde of *debetzijde* treffen we de bezittingen aan hetzij uit hun aard in de geldeenheid uitgedrukt (de zogenaamde monetaire activa zoals kasgeld, tegoeden bij banken, vorderingen op derden), hetzij op geld gewaardeerd (de zogenaamde niet-monetaire activa zoals voorraden, machines, gebouwen, terreinen). De totaliteit van deze bezittingen of kapitaalgoederen, in de geldeenheid uitgedrukt of daarop gewaardeerd, noemt de econoom „*kapitaal*”.

Op de rechterzijde of *creditzijde* worden de schulden en overige op geld gewaardeerde verplichtingen (het *vreemde vermogen*) alsmede het *eigen vermogen* vermeld.

De tellingen van de debetzijde en van de creditzijde der balans moeten nu aan elkaar gelijk zijn (ze maken balans of evenwicht)

en zulks doordat winsten of verliezen van een afgelopen periode (stijging of daling van kapitaal) ten gunste of ten laste van het eigen vermogen worden gerekend. Het eigen vermogen dient in eerste instantie de onzekerheden van het ondernemen op te vangen. Eigen vermogen wordt zo per definitie: kapitaal (bezittingen) verminderd met vreemd vermogen (schulden en verplichtingen), waaruit weer volgt: bezittingen is gelijk aan schulden plus eigen vermogen. Het eigen vermogen wordt via het evenwichtscriterium bepaald, namelijk door aan de creditzijde zoveel bij het vreemd vermogen te tellen dat balans gemaakt wordt met de bezittingen aan de debetzijde.

Door het aldus bepaalde eigen vermogen per het einde van een periode te stellen tegenover het eigen vermogen per begin van die periode wordt vervolgens inzicht verkregen in de behaalde resultaten van de onderneming over die periode.

In dit kader dient opgemerkt te worden dat de term balansmaken ook wel wordt gebruikt wanneer bedoeld wordt het aan de balansen mede ten grondslag liggende inventariseren (ook wel balans opnemen genoemd). Men gaat dan van de verschillende goederensoorten (niet monetaire activa) de aanwezige hoeveelheden vaststellen door middel van wegen, tellen en andere metingen. Deze hoeveelheden worden op geld gewaardeerd door omrekening met prijzen en vormen zo de betreffende posten aan de debetzijde van de balans.

Deze inventarisaties spelen nu ook een belangrijke rol bij de controle en de resultatenbepaling. Immers over een periode geldt dat beginvoorraad plus inkopen gelijk is aan verbruik plus eindvoorraad. Wanneer in deze gelijkheid drie van de vier grootheden bekend zijn, dan is de vierde te berekenen via het evenwichts-(balans)criterium van iedere rekening. Kent men bijvoorbeeld het rechtmatige goederenverbruik, hetzij door dit af te leiden van de verantwoorde verkoopopbrengsten, hetzij door systematische registratie van de goederen-uitgang, dan is de eindvoorraad te berekenen; vergelijken van die eindvoorraad met de geïnventariseerde eindvoorraad leidt tot controle. Ook kan men via de inventarisatie per einde van de periode het verbruik berekenen. Door dit, op geld gewaardeerd, te stellen tegenover de verkoopopbrengsten bepaalt men het resultaat van de periode. Dit resultaat, verminderd of vermeerderd met onkosten en waardeveranderingen van de activa moet nu gelijk zijn aan het verschil tussen begin- en eindstand van het eigen vermogen van de betreffende periode (nadat rekening is gehouden met eventuele in de periode voorgekomen uitkeringen of stortingen van eigen vermogen).

In het voorafgaande werd reeds de aanzet gegeven tot een andere benadering van balans maken, die tegenwoordig in hoge mate overheerst. De balans is niet meer de uitkomst van het volledig en simultaan per balansdatum inventariseren van de standen van alle soorten bezittingen en schulden, doch wordt aan de boekhouding ontleend door deze per balansdatum af te sluiten (de eindbalans). Daartoe is het nodig dat een administratie gevoerd wordt volgens het systeem van volledig dubbelboekhouden, een in hoge mate geformaliseerd systeem van „rekenen” en verslagleggen.

Van het meest primaire balans maken (het weegapparaat) via het balans opmaken van ondernemingen kom ik nu tot een derde variant van balans opmaken waarbij de overdrachtelijkheid van de term aanzienlijk is toegenomen. Als voorbeeld geef ik u de titel van een nog niet zo lang geleden verschenen bundel: „Die Bildungsreform. Eine Bilanz”. Het boek bevat een serie artikelen van een viertal Duitse schrijvers die vanuit verschillende – ook politieke – standpunten beschouwingen geven over de Duitse onderwijshervormingen. Te zamen worden deze beschouwingen een balans genoemd.

Met een andere beeldspraak zouden we hier ook kunnen spreken van „bestek” opmaken, waarbij het beeld wordt opgeroepen van een schipper midden op de oceaan die een bepaalde koers vaart naar zijn bestemmingshaven en wil weten of hij nog op koers ligt en of hij sinds het vorige bestek de verwachte afstand heeft afgelegd.

Bij een dergelijk balans maken tracht men vaak ook tot uitspraken te komen omtrent de waarschijnlijkheid en wenselijkheid van verdere ontwikkelingen in een of andere richting. In accountantskringen spreekt men van het prospectief element in balans en jaarrekening. De informatie die verstrekt wordt, dient dan voorspelbaar vermogen te hebben.

Wanneer ik thans enkele nadere voorbeelden van balans opmaken in de laatste betekenis ga geven, dan scheidt dit de mogelijkheid

- enerzijds om een balans op te maken van het balans maken;
- anderzijds om terug te blikken op mijn eigen loopbaan en enigermate balans te maken van opgedane ervaringen en waargenomen ontwikkelingen.

Aan elk van de onderscheiden varianten van balans maken zal nu enige aandacht worden besteed.

Beginnen we met het eenvoudige weegapparaat. Mits in voldoende mate eenduidig is vastgesteld waar we het over hebben (de feiten) wanneer we spreken van gewicht en, afgeleid daarvan, ook de maat van gewicht is gesteld, dan wordt daarmee het wegen met behulp van een balans in zo hoge mate geformaliseerd dat de bekende drie vragen die bij het meten worden gesteld, met name de *nauwkeurigheid*, de *betrouwbaarheid*, en de *geldigheid*, nauwelijks problemen geven. Uiteraard dienen weegapparaat en gewichten regelmatig te worden geïjkt en moet bij bemande weegsystemen de betrouwbaarheid van de man die weegt worden bewaakt.

Zo'n weegapparaat geeft als uitkomst het fysieke gewicht. De vraag blijft nog open of het fysieke gewicht *relevante informatie* oplevert. Dit wordt echter niet bepaald door het meetstelsel, maar is afhankelijk van de informatiebehoefte van diegenen die besturen, beslissen of beoordelen.

Besteden we vervolgens aandacht aan het balans maken bij ondernemingen via het systeem van dubbel boekhouden. Dit systeem heeft zich vanuit de late middeleeuwen (opkomst van het vroeg-kapitalisme) geleidelijk ontwikkeld tot wat thans wordt aangeduid als de boekhouding of financiële tevens bedrijfsadministratie.

In die ontwikkeling zijn belangrijke stappen te onderscheiden. Wil er sprake zijn van boekhouden dan is tenminste nodig:

- er wordt gerekend en gemeten in de geldeenheid;
- er worden *rekeningen* gevoerd;
- er is sprake van een duidelijk afgebakende entiteit die datgene bevat, waaromtrent rekeningen worden gevoerd.

Met Werner Sombart kunnen we zeggen: „Im Anfang war das Konto: die ratio”. Bij Cicero vinden we: „in rationem inducere”, in rekening brengen, verrekenen. In het Italiaans van de laat-middeleeuwse handelssteden wordt „ratio” „ragione” dat behalve als rekening ook in de betekenis van firma of zaak wordt gebruikt; de huidige accountants heten „ragionieri”. Het zogenaamde rationeel handelen hangt naar het lijkt ook samen met „rekening”: het afwegen van waarde en tegenwaarde, offer en nut, met als doel een batig saldo.

Zo voerde een koopman in de veertiende eeuw een rekening over een door hem gekochte partij goederen die gedebiteerd werd voor het aankoopbedrag en eventuele bijbehorende kostenuitgaven en gecrediteerd voor de verkoopopbrengsten; was de partij geheel verkocht dan werd winst of verlies bepaald door afsluiting van de rekening.

Zo waren er ook rekeningen over vorderingen en schulden alsmede de betalingen daarop.

Meer formeel gegeneraliseerd bevat een rekening een toestandsvariabele per begin van een periode of project (deze kan ook nul zijn), veranderingsvariabelen (of mutaties) die erbij komen en veranderingsvariabelen die eraf gaan. Mits alle veranderingen „real time” worden ingevoerd, is het mogelijk om op ieder te kiezen moment via het salderen – de Engelsen noemen het „to balance an account” – een nieuwe toestandsvariabele te bepalen. De variabelen zijn in de tijd gedateerd, ze zijn uitgedrukt in de geldeenheid, ze hebben uitsluitend betrekking op de categorie of entiteit die mét de betreffende rekening is gedefinieerd.

Aanvankelijk had men zo allerlei rekeningen met als belangrijkste functie de ondersteuning van het geheugen. Ook de rekenplichtigheid aan anderen kan aanleiding zijn tot het voeren van zulke rekeningen, bijvoorbeeld verantwoording afleggen over toevertrouwde gelden. Geleidelijk gaat men er toe over rekeningen te voeren over alle klassen van bezittingen en schulden die tot de zaak behoren: *volledigheid*. Tussen al deze rekeningen dient vervolgens ook logische samenhang te komen: het moet een *rekeningstelsel* worden.

Dit wordt bereikt door dubbel te gaan boeken, op rekening en tegenrekening: *dubbel boekhouden*. Deze uiterst belangrijke ontwikkeling komt in de vijftiende eeuw tot voltooiing. Zo geeft Paciolo (1494) in zijn boek „Summa de arithmetica, geometrica, proportioni et proportionalita” in het hoofdstuk „Particularis de computis et scripturis” de eerste systematische verhandeling van dit dubbel boekhouden.

De eerste ontwikkelingsfase was het voeren van op zichzelf staande rekeningen waarbij men op het zelfde betrekking hebbende feiten in een rekening (balans- of evenwichtsmodel) tegenover elkaar stelde. De tweede ontwikkelingsfase werd afgerond met het werk van Paciolo. Deze fase is zo belangrijk dat ik er van onze tijd uit gezien een *tussenbalans* van wil maken.

Voortaan vormt het rekeningstelsel waarin dubbel geboekt wordt, (dualiteitsbeginsel) het *ordenend beginsel* bij het verzamelen van feitelijke gegevens omtrent het operationele handelen in ondernemingen. Iedere handelstransactie (koop, verkoop) of produktieactiviteit (transformeren van ingekochte goederen en arbeidslonen in te verkopen produkten) wordt door een of meer boekhoudtransacties afgebeeld op het rekeningstelsel. Iedere boekhoudtransactie (enkelvoudige journaal-

post) is een geordende triple bevattend de te debiteren rekening, de te crediteren rekening en de datum, waaraan als waarde wordt toegekend een in de geldeenheden uitgedrukt feit dat ontleend is aan de beschrijving van een operationele handeling op een „document” (factuur, kwitantie, de werkorderbon van een uitgevoerde opdracht).

Heeft de operationele handeling betrekking op monetaire activa of passiva, dan is de waarde van de triple zonder meer beschikbaar. Zijn er ook hoeveelheden in de niet-monetaire klassen (bv. handelsgoederen of grondstoffen) in de handeling betrokken, dan moet herleiding op de geldeenheden plaatsvinden. Dit gebeurt in eerste instantie steeds door de geldsom van de bij koop en verkoop behorende betalingen identiek te stellen aan de geldswaarde van de gekochte of verkochte hoeveelheid. Zo wordt het vanzelfsprekend dat ingekochte goederen zo lang ze in de zaak aanwezig zijn te boek staan tegen historische aanschafprijzen.

Dit systeem van boekhouden bevat welgeordende gegevens, waarvan *nauwkeurigheid*, *betrouwbaarheid* en *geldigheid* t.o.v. het gedefinieerde rekeningenselsel groot zijn. Het is een bemand systeem – de boekhouder – zodat de betrouwbaarheid bewaakt dient te worden. Men beschouwt dit systeem nog altijd als een „objectief” systeem van vastleggen van gegevens omtrent het reilen en zeilen van de onderneming.

De vraag of de gegevens uit dit systeem *relevante informatie* opleveren is weer afhankelijk van de informatiebehoefte, in dit geval van de eigenaar – koopman – van de zaak. Voor de vijftiende eeuw waar de partijenhandel nog sterk overheerste, kon deze vraag bevestigend worden beantwoord. Immers de rekeningen van de monetaire activa en passiva tot op de dag bijgewerkt geven zonder meer informatie ten behoeve van het financieel besturen op de kortere termijn: het bewaken van de liquiditeit. Ten behoeve van het commercieel besturen heeft men de rekeningen per partij. Men telt pas winst wanneer een partij volledig is afgewikkeld, door via afsluiting van de betreffende rekening het batig of nadelig saldo te bepalen. Er is dus sprake van stringente toepassing van het realisatiebeginsel. De algemene kosten worden op afzonderlijke rekeningen gevoerd en geven mede doordat ze gedateerd zijn voldoende inzicht daarin. Opgemerkt dient te worden dat Paciolo nog geen volledige periodieke balans en resultatenrekening maakte. In het tijdperk van de partijenhandel had de koopman daaraan geen behoefte. Afsluiten van het in het „grootboek” gevoerde rekeningstelsel als geheel is bij Paciolo een puur reken-technische aangelegenheid, die nodig is bij het openen van een nieuw

grootboek wanneer het oude is volgeschreven.

De onderliggende gedachte van het systeem van dubbel boekhouden heeft een veel wijdere strekking. Sommige schrijvers (Werner Sombart, Oswald Spengler) slaan de bijdrage van Paciolo's dubbel boekhouden aan de ontwikkeling van het wetenschappelijk denken even hoog aan als die van Galilei of Newton. Ook Goethe's Wilhelm Meister geeft hoog op van deze ontdekking door het menselijk intellect. Op het mij toevertrouwde vakgebied binnen het kader van bedrijfskunde kan ik achter dergelijke uitspraken staan.

Het functioneren van een organisatie of onderneming wordt namelijk in dit systeem gezien als een waardenstroom, te onderscheiden in substromen die in elkaar kunnen overgaan. De voortstuwung van de stromen vindt plaats door operationele activiteiten zoals handel (inkoop en verkoop), productie in technische zin, transport, opslag, financieren (op tijd lenen en terugbetalen, credietwaardig blijven). De gegevens omtrent deze activiteiten, ontleend aan toestandsbeschrijvingen (rekeningen, „levels”), leiden zelf weer tot stromen en bestanden die via verwerkingsmodules tot informatie leiden ten dienste van het effectief besturen van de activiteiten en daarmee van de waarestromen.

In iedere homogene stroom gaan de specifieke delen vanuit hun begintoestand tengevolge van activiteiten in telkens volgende toestanden over. Een rekening beschrijft nu de eenheden van een homogene stroom in één bepaalde toestand. Iedere toestand kent aanvoer en afvoer, de aanvoer naar een volgende toestand moet gelijk zijn aan of equivaleren met de afvoer van een vorige toestand (de dualiteitsgedachte). Een groep gelijksoortige activiteiten op een bepaalde plaats in de stroom (functie) wordt beschreven als een „black box” waarvan de invoer- en uitvoergegevens uit de „rekeningen” bekend zijn. Deze invoer- en uitvoergegevens worden in een informatie-module samengevoegd om de eventuele afwijkingen onder controle te houden. De afwijkingen zelf zijn nieuwe gegevens, die informatie kunnen worden bij het analyseren van het eindresultaat van een onderneming naar functionele oorzaken. Ze kunnen posten zijn op de resultatenrekening. De hier bedoelde informatie-module heeft zo een meervoudige functie:

- signaleren van afwijkingen aan de uitvoerders en rechtstreekse leiding van operationele activiteiten;
- gegevens omtrent afwijkingen vastleggen en beschikbaar houden teneinde een functionele analyse van eindresultaten van het ondernemen mogelijk te maken;

– bewaren van het evenwicht in de dubbele boekhouding.
Deze informatie-module krijgt aldus in het rekeningstelsel de functie van „verschillenrekening”.

Wanneer ik een informatiesysteem – zij het uiterst beknopt – zo beschrijf, dan herken ik daarin de samenhang of systologie van het dubbel boekhouden (1494), doch óók een systologische grondgedachte van „Management Information Systems; A Framework for Planning and Development”, het baanbrekende boek van Sherman C. Blumenthal (1969) dat nog steeds, in het bijzonder de eerste vier hoofdstukken, als tamelijk uniek is te beschouwen.

Het batig saldo van deze tussenbalans is als volgt samen te vatten:

- het systeem van dubbel boekhouden levert in zijn grondgedachte een ordenend beginsel dat tot in onze tijd volledig heeft stand gehouden;
- het geeft een puur feitelijk verslag van het ondernemingsgebeuren in het grootboek en heeft derhalve een hoge mate van objectiviteit;
- door de samenhang in het rekeningstelsel levert het een belangrijke grondslag voor interne controle (waarde en tegenwaarde worden voortdurend met elkaar geconfronteerd).

De derde fase in de ontwikkeling van het boekhouden begint reeds in de loop van de 16e eeuw, wanneer de echte stapelhandel tot bloei komt. Daarmee komen tevens die problemen op waarmee nog steeds moeizaam geworsteld wordt. De koopman heeft namelijk niet langer te maken met partijen goederen die op vrij korte termijn weer in geld worden omgezet, waarbij het doel vooral is om geldsommen (goud) te vermeerderen. Hij werkt met handelsvoorraden die voortdurend door inkoop worden aangevuld teneinde te kunnen blijven verkopen. Doel wordt het verwerven van duurzaam inkomen door de handel. Er komt continuïteit in het ondernemen. Verdere bewerking van gegevens uit het grootboek wordt nodig om tot relevante informatie te leiden.

Zo leerde Simon Stevin (1605-1608) de prinsen van Oranje dat het grootboek periodiek (jaarlijks) moet worden afgesloten met een balans en resultatenrekening, die een onderling sluitend geheel dienen te vormen teneinde inzicht in de positie (balans) en in de gang van zaken (resultatenrekening) van de onderneming te verkrijgen.

Dit voert tot het probleem: wat zijn de voorraden per balansdatum waard uitgedrukt in de lokale of nationale geldeenheid. Stevin zegt

hierover: „die ick stel tot sulcken prijs alsse tegenwoordich gaet, 't welck ick neem te wesen soose ingecocht zijn”. Hieruit lees ik dat Stevin het waarderingsprobleem reeds onderkende en zijn toevlucht neemt tot een surrogaatmeting, met name de historische kostprijs als de waarderingsgrondslag.

Eerder had Claes Pietersz 1576, ook wel Nicolaas Petri van Deventer 1588, als waarderingsregel gesteld: „voor so vele als die marckt daarvan is, ofte stellent voor die weerde die het U gecost heeft, ofte daer ghy 't selve voor begeert te houden”.

Pietersz geeft derhalve een drietal waarderingsgrondslagen waarin we respectievelijk herkennen: de vervangingswaarde (prijs), de historische kostprijs en de aktuele waarde.

Stevin handhaaft de objectiviteit van het systeem van dubbel boekhouden door zijn eenduidige waarderingsregel dat de nog niet verkochte inkopen via de balans uit de goederenrekening van de afgelopen periode worden overgedragen naar de nieuwe periode tegen de prijs die ze gekost hebben. In de goederenrekening resteert dan de gerealiseerde winst op verkochte inkopen.

Pietersz daarentegen laat ons keuze bij het waarden van de voorraden. Daarmede wordt het gebied van het strikte rekenen overschreden. De keuze dient te berusten op een via redeneren en argumenteren welgefundeerd oordeel. Bovendien wordt men zodra de voorkeur uitgaat naar vervangingsprijzen of aktuele waarde afhankelijk van velerlei externe gegevens.

Het merkwaardige is nu, zoals dit zo vaak voorkomt, dat aan de uitspraak van Pietersz in de verdere ontwikkeling tot in de 20e eeuw nauwelijks aandacht werd geschonken. Men blijft waarden tegen historische aanschafprijzen, met slechts één aanvulling voortgekomen uit perioden van heftige prijsdaling: wanneer de dagprijs lager is dan de aanschafprijs dient, op die lagere dagprijs te worden overgegaan. Zo komt naast het realisatiebeginsel het *voorzichtigheidsbeginsel*, dat in de 19e en begin 20e eeuw vooral extreme vormen gaat aannemen met betrekking tot het waarden van duurzame produktiemiddelen. Het realisatiebeginsel is te kenmerken als een hard postulaat: er is sprake van winst dan en slechts dan wanneer de opbrengst door verkoop gerealiseerd is. Het voorzichtigheidsbeginsel daarentegen komt niet verder dan de aanwijzing dat men bij het waarden voorzichtig moet oordelen; overmatige voorzichtigheid bij het opmaken van jaarrekeningen leidt zelfs tot misleidende informatie. Thans worden dan ook stille en geheime reserves sinds de wet op de jaar-

rekening van ondernemingen 1970 niet meer toelaatbaar geacht.

De vierde fase in de ontwikkeling van het opmaken van balansen van ondernemingen is de ontwikkeling sinds de Eerste Wereldoorlog.

Hoewel zowel de vervangingswaardetheorie als technieken tot uitschakelen van conjuncturele en inflatoire schijnwinsten reeds in de twintiger jaren werden ontwikkeld, blijven in Nederland de jaarrekeningen op historische kostenbasis in hoge mate overheersen. Internationaal komen nauwelijks andere dan historische balansen voor. In landen met ernstige inflatie werd wel periodieke herwaardering toegepast (bv. eens in de 5 jaren) of overgegaan op een nieuwe geldeenheden, die dan 100 of 1000 maal de oude geldeenheden werd.

Eerst in de zeventiger jaren zien we de drie mogelijke waarderingsgrondslagen van Pietersz naast elkaar verschijnen, terwijl bovendien correctie van de cijfers met het indexcijfer van het algemeen prijsniveau wordt gepropageerd. Ook deze inflation accounting is geenszins nieuw; uit de dertiger jaren is reeds Sweeney bekend met zijn boek „stabilized accounting”.

Daarmee komt de accountantswereld wel volop in de problemen. Licht de historische aanschafprijs in de boekhouding vast, de vervangingswaarde moet afgeleid worden uit externe gegevens zoals marktnoteringen, offertes, of partiële indexcijfers; bij de duurzame produktiemiddelen moet bovendien rekening gehouden worden met de technologische vooruitgang, voor zover die niet reeds in het afschrijvingsstelsel is verwerkt.

Met de aktuele waarde is het nog moeilijker gesteld. Was dit bij Pietersz heel eenvoudig een subjectieve waardering door de betreffende koopman voor eigen gebruik, thans dient dit begrip volgens de gangbare opvattingen maatschappelijke inhoud te hebben, omdat jaarrekeningen gepubliceerd worden. Bij Limperg geldt de regel: aktuele waarde is vervangingswaarde of opbrengstwaarde en wel de laagste van de twee. Daarnaast citeer ik de „Commissie beschouwingen naar aanleiding van de wet op de jaarrekening van ondernemingen” (voorontwerp nr. 5 dec. 1976). Deze commissie, ingesteld op initiatief van de Tweede Kamer (het tripartiete overleg van werkgemers, werknemers en registeraccountants), dient nader inhoud te geven aan het bepaalde in B.W. art. 2.311, het eerste lid: „De grondslagen waarop de waardering van de activa en de passiva en de bepaling van het resultaat berusten, voldoen aan normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd”. Onder de

actuele waarde van een actief verstaat de commissie: „de in geld uitgedrukte betekenis van dat goed voor de onderneming, gegeven aard en plaats van de bedrijvigheid ten behoeve waarvan het betreffende actief wordt aangewend, op het tijdstip van het bepalen van die waarde”. Dat de actuele waarde in de regel niet exact te bepalen is, acht de commissie geen bezwaar gezien de eis die B.W. art. 2.308 aan de jaarrekening stelt: „De jaarrekening geeft een zodanig *inzicht* dat een *verantwoord oordeel* kan worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat van de rechtspersoon”. Ook verdient hier B.W. art. 2.309 nog vermelding, waar aan de jaarrekening de eis wordt gesteld dat een *getrouw beeld* wordt gegeven van omvang en samenstelling van het vermogen en het behaalde resultaat.

De door de commissie gegeven definitie van actuele waarde komt mijns inziens heel dicht bij het begrip economische waarde (Hicks, Fisher). De in de onderneming aanwezige goederen ontleen namelijk hun betekenis en daarmee hun waarde aan de opbrengsten die er in de toekomst mee gegeneerd kunnen worden. Deze waarderingen zouden dan gemotiveerd dienen te worden met duidelijke uiteenzettingen omtrent plannen en toekomstverwachtingen die de onderneming heeft. Bovendien zou dan in de volgende overzichten dienen te worden getoond in hoeverre de verwachtingen zijn uitgekomen en daarmee samenhangend de plannen zijn gerealiseerd. In gepubliceerde jaarrekeningen is een zo ver gaande publiciteit van de zijde van de onderneming niet te verwachten. Toch zou het ten dienste van de leiding van de onderneming uiterst nuttig zijn, wanneer dergelijke opstellingen regelmatig en stelselmatig in samenhang met de gegevens uit de financiële boekhouding met betrekking tot kapitaal, vermogen en resultaat werden gemaakt.

De commissie heeft kennelijk niet zo ver willen gaan. Hij stelt namelijk dat de actuele waarde kan worden afgeleid uit de vervangingswaarde dan wel de opbrengstwaarde (die met vorengenoemde economische waarde overeenkomt) en dat in het algemeen de laagste van beide waarden voor de vermogenspresentatie geldt. De commissie spreekt zich derhalve uit voor waardering tegen actuele *prijzen* (vervangingswaarde) en niet voor waardering tegen actuele *waarde* in het algemeen, doch voegt daaraan een voorzichtigheidsregel toe die zich in de praktijk veelal slechts zal voordoen wanneer de voortzetting van de onderneming ernstig wordt bedreigd. Uiteraard wordt bij het balansmaken afgeschreven op incurante voorraden en op buiten gebruik gestelde machines, doch dit is geen waardering in

exploitatie, maar constateren dat geen opbrengst meer is te verwachten behalve liquidatieprijs of schrotprijs.

Wanneer in de balans tot een andere waardering wordt overgegaan dan de historische aanschafprijzen, zal krachtens het samenhangende systeem van dubbel boekhouden ook het winstbegrip dienovereenkomstig wijzigen. Waardeert men op economische waarde, dan zal winst in economische zin daaruit volgen.

Zeker ten behoeve van de te publiceren jaarrekening is het waarden op basis van toekomstig verwachte opbrengsten, contant gemaakt met een rentevoet, bijzonder moeilijk en aan veel twijfel onderhevig, niet alleen wat betreft de opbrengstverwachtingen doch ook wat betreft de hoogte van de toe te passen rentevoet. Men stelt nu wel dat de op vrije markten tot stand gekomen actuele prijzen van de goederen een redelijke benadering van deze economische waarde kunnen zijn die niet afhankelijk is van de subjectieve verwachtingen van de individuele eigenaren, doch van de collectieve verwachtingen zoals die op de markten tot uitdrukking komen. Actuele prijzen of „current cost” of „replacement cost” wordt zo een surrogaatmaat voor economische waarde. De verandering in het eigen vermogen van twee opeenvolgende balansen aldus gewaardeerd en nadat rekening is gehouden met stortingen en uitkeringen wordt nu het economisch resultaat over de tussenliggende periode. Dit economisch resultaat dient vervolgens te worden onderscheiden enerzijds op basis van het realisatiebeginsel: welk deel van het resultaat is door verkoop gerealiseerd, welk deel nog niet. Anderzijds dient dit economisch resultaat te worden onderscheiden in het deel dat uit de lopende exploitatie is voortgekomen – „*process gains*” – en het deel dat een gevolg is van volgtijdige prijsveranderingen over de tijdsperiode gedurende welke de betreffende goederen (voorraden en duurzame produktiemiddelen) in de onderneming worden aangehouden – „*holding gains*”.

De gerealiseerde „*process gains*”, die ook wel *transactiewinsten* of *ruilwinsten* worden genoemd, bestaan uit het verschil tussen de geldopbrengst bij verkoop en de geldswaarde van de verkochte goederen berekend tegen actuele prijzen per het moment van verkoop (actuele waarde, „*opportunity cost*”). Het verschil tussen deze actuele prijzen en de feitelijke historische verkrijgingsprijzen wordt tot de „*holding gains*” gerekend.

Deze theorie die nauwe samenhang met de neo-klassieke economie heeft, verschaft een goed instrumentarium om tot een analyse te

komen van de vele tegenstellingen die er rond het opmaken van jaarrekeningen bestaan.

Het zijn vooral een viertal probleemgroepen die deze tegenstellingen teweegbrengen:

- 1 hoe komen we tot het vinden en *vaststellen van actuele prijzen*;
- 2 welke *interpretatie* dient aan het begrip „winst” in de jaarrekening te worden gegeven;
- 3 met welke *doelen* worden jaarrekeningen opgemaakt en gepubliceerd, wie stelt die doelen vast, welke *informatiebehoeften* bestaan er bij de vele categorieën belanghebbenden in het maatschappelijk verkeer, kan de jaarrekening in al die behoeften voorzien;
- 4 zijn de ondernemingen *bereid en in staat* tot het verstrekken van al die gegevens waaraan behoefte bestaat op een voor het maatschappelijk verkeer betrouwbare en inzichtelijke wijze; dreigt het verstrekken van overmaat aan informatie communicatiestorend te werken.

Ten aanzien van het eerste probleem is in Nederland reeds veel gedaan mede dank zij de aanhang die de in de twintiger jaren door Limperg ontwikkelde vervangingswaardetheorie in de Nederlandse accountantswereld heeft gevonden. Niet vergeten mag echter worden dat het *vaststellen van actuele prijzen* afhankelijk blijft van het beoordelen van marktsituaties en inkoopmogelijkheden, terwijl een beroep op interpoleren van prijsontwikkelingen en het hanteren van zorgvuldig gekozen of zelf samengestelde partiële prijsindexcijfers alsmede het inschatten van de zogenaamde technologische prijsdaling onvermijdelijk zijn. De echte prijzen zijn die prijzen waartegen feitelijk gekocht is en die dan meteen historische prijzen zijn geworden. De hier bedoelde procedures om tot het meten van actuele waarde te komen lenen zich naar mijn mening niet voor gedetailleerde voorschriften, geldend voor alle ondernemingen. De geldigheid en betrouwbaarheid van de toegepaste procedures zullen bij voortdurende beoordeling bewaakt moeten worden. Mits de gehanteerde actuele prijzen voldoende geldigheid en betrouwbaarheid hebben, zijn met behulp van deze gegevens geactualiseerde jaarrekeningcijfers te verstrekken waaraan belangrijke relevante informatie is te ontleen. Ook ten dienste van kostprijsberekeningen en beslissingscalculaties is een goed verzorgd bestand van actuele prijzen voor de onderneming van betekenis.

De *interpretatie van het winstbegrip* in de jaarrekening is een volgend omstreden punt. De vervangingswaardetheorie wil winst beperken tot die stijging van het eigen vermogen die voor uitkering vatbaar is.

In grote lijnen wordt in één getal getoond de som van gerealiseerde transactieresultaten en volgtijdige prijsresultaten onder aftrek van *alle* voorzieningen nodig voor de handhavingsdoelen die de onderneming zich stelt. Daartoe behoren onder andere prijsstijging van bedrijfsgebonden of normale voorraden en zo nodig tengevolge van prijsstijging noodzakelijk geworden inhaalafschrijvingen op duurzame produktiemiddelen. Deze handhavingsdoelen zijn meestal niet nadrukkelijk in de jaarrekening vermeld. Bij de winstbepaling worden zo reeds beleidsbeslissingen genomen.

De jaarrekening op historische basis toont als saldo van puur feitelijke historische gegevens een resultaat dat een combinatie is van transactieresultaten en gerealiseerde volgtijdige prijsresultaten. Het bevat echter bovendien niet gerealiseerde volgtijdige prijsverschillen tengevolge van het niet waardevast zijn van de geldeenheden die sinds de twintiger jaren met betrekking tot de vlottende voorraden als conjuncturele of inflatoire schijnwinsten worden onderkend. Het uitschakelen van dergelijke schijnwinsten is geleidelijk met behulp van het ijzeren voorraadstelsel of een goed functionerend lifostelsel gemeengoed geworden en door de belastingwetgeving erkend, mits de uitschakelingsprocedure voor de belastingdienst controleerbaar is. Zo'n historische jaarrekening is met behulp van redelijk betrouwbare actuele prijzen op in de jaarrekening zichtbare wijze te actualiseren. Dit dient dan ook mijns inziens de voorkeur te hebben boven het rechtstreeks op actuele prijsbasis samenstellen van boekhouding en jaarrekening, met daarin begrepen het nastreven van bepaalde handhavingsdoelen.

Over de *probleemgebieden 3 en 4* dien ik gezien de tijd uiterst kort te zijn. Als algemeen erkend primair doel van een jaarrekening geldt het rekening en verantwoording afleggen over toevertrouwde nominale geldsommen. Hiertoe blijven balans en resultatenrekening, onder toevoeging van een staat van herkomst en besteding van middelen, op basis van het ordenend beginsel van dubbel boekhouden en prijzen die feitelijk bij aankoop van goederen zijn betaald, het geëigende systeem.

Daarenboven dient een getrouw beeld getoond te worden van de actuele financieel-economische positie en het winvermogen van de onderneming ten dienste van alle bij het open systeem betrokken participanten, in de zin zoals hiervoor geschetst. Dit dient zodanig te gebeuren dat de samenhang met het primaire systeem niet verloren gaat en de toegevoegde „oordelen” zo duidelijk mogelijk worden getoond en

gemotiveerd. Het uitspreken van verwachtingen is daarbij onvermijdelijk. Op die wijze kan de nader uitgewerkte jaarrekening enigszins een prospectief beeld tonen.

In de jaarrekening verwerken van „human resource accounting” en „social accounting” is naar mijn mening onjuist, omdat tegenover de in de geldeenheid gemeten kosten geen gemeten geldopbrengsten gesteld kunnen worden, doch slechts „nut” getoond kan worden (kosten-baten analyse); zelfs aan de kostenzijde onderken ik kosten-allocatieproblemen die niet anders dan op hoogst arbitraire wijze zijn op te lossen. Dergelijke overzichten overschrijden de grenzen van het „accounting system” in te sterke mate.

Thans wil ik nog even terugkomen op de derde variant van balans maken, waar het voorafgaande een uitgebreid voorbeeld van was. Wat tegenwoordig wel „human resource accounting” en „social accounting” wordt genoemd zou ik tot deze derde categorie willen rekenen, ook al kunnen er gegevens ontleend aan boekhouding en jaarrekening in voorkomen. Dit soort balansen is niet met behulp van definities en algemeen geldende procedures te formaliseren. Ze kunnen slechts door veelsoortige voorbeelden worden getoond. Een korte terugblik op mijn loopbaan geeft nog weer een ander voorbeeld hiervan.

Wanneer ik terugga naar mijn eigen studietijd in de dertiger jaren, dan zie ik op mijn balans als duidelijke actiefpost de brede opleiding waarvoor ik mijn leermeesters nog dankbaar ben. Op die basis was het mogelijk door eigen „éducation permanente” de ontwikkelingen sindsdien te volgen. Een voortdurend combineren van praktisch werkzaam zijn, doceren in velerlei cursorisch verband en bestuderen van de nieuwere ontwikkelingen op een breed vakgebied heeft het mij mogelijk gemaakt betrekkelijk laat in mijn loopbaan een functie aan deze technische hogeschool te aanvaarden op het moment dat daar een aanvang werd gemaakt met een volledige opleiding tot bedrijfskundig ingenieur, destijds de eerste in Nederland. Hier past mij een bijzonder woord van dank aan professor Wemelsfelder, die mij in de gelegenheid stelde in hoge mate van zelfstandigheid en in nauwe samenwerking met hem mijn bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van deze zo jonge afdeling. Voor zijn oorspronkelijke aanpak van problemen heb ik grote bewondering.

Was de ontwikkeling op mijn vakgebied gezien over de afgelopen

40 jaar zeer aanzienlijk, de ontwikkeling in de afdeling bedrijfskunde sinds 1966 was zeker niet geringer. Deze ontwikkeling laat zich in enkele stromen onderscheiden:

- de schaalvergroting: werd aanvankelijk een bescheiden prognose gemaakt met circa 15 afgestudeerden per jaar, thans wordt jaarlijks aan omstreeks 80 afgestudeerden het diploma bedrijfskundig ingenieur uitgereikt; de bijdrage van de vakgroep bedrijfseconomie daarin ligt in de orde van grootte van 15 per jaar; het aantal vakgroepen groeide van aanvankelijk 5 naar thans 7 en binnenkort 9;

- het nader inhoud geven aan het nog zo jonge vakgebied „bedrijfskunde” is een duidelijk voorbeeld van een uitermate dynamisch proces gebleken, dat een voortdurend bewaken van de balans vereist tussen de aspecten en de vakgebieden binnen de afdeling mede in relatie tot zijn omgeving, met name het bedrijfsleven;

- de politieke moeilijkheden en de daaruit voortgekomen universitaire bestuurshervorming die diep in de samenwerkingspatronen en taakverdeling hebben ingegrepen.

Dank zij een goede samenwerking met velen uwer was dit dynamische tijdperk voor mij zeer boeiend en stimulerend.

De vakgroep bedrijfseconomie heeft van deze snelle ontwikkeling bij voortduring de invloed ondergaan. Dat ik de vele problemen en uitdagingen waarvoor ik werd gesteld, heb weten te beantwoorden, dank ik vooral aan de leden van deze vakgroep. De beste herinneringen aan een zo goede samenwerking met hen vormen de laatste balanspost die ik vandaag naar voren wilde brengen.

Ik dank u voor uw aandacht.

Geraadpleegde literatuur

- Werner Sombart. „Der moderne Kapitalismus” 4e dr., München en Leipzig, Duncker & Humblot, 1921.
- Jac. de Roy. „Enige grondslagen voor de balans der onderneming”, Rotterdam, Uitg. Wyt 1947 (?).
- Richard Mattessich. „Accounting and analytical methods”, Homewood, Illinois, Irwin Inc., 1964.
- R.H. Parker and G.C. Harcourt. „Readings in the concept and measurement of income”. Cambridge university press 1969.
- Lawrence Revsinc. „Replacement cost accounting”, Prentice-Hall, New Jersey 1973.
- Baruch Lev. „Financial statement analysis: a new approach”, Prentice-Hall, New Jersey 1974.
- Toepassing van actuele waarden in de jaarrekening. N.I.V.R.A. geschrift nr. 18 (Kluwer 1976).
- Beschouwingen naar aanleiding van de wet op de jaarrekening van ondernemingen. Voorontwerpen 1 t/m 5. (Tripartiete overleg, 1971 t/m 1976).

Opmerking

Deze literatuurverwijzing is bedoeld om enigszins aan te geven van uit welke achtergronden dit college is opgebouwd. Een volledige verantwoording van gebruikte bronnen is voor een scheidend docent die zich veel heeft eigen gemaakt, ondoenlijk. Wel dankt hij allen die tot zijn kennis en inzicht hebben bijgedragen.